ئافرەت لە دەقی شانۆیی جیهانی دا

مەغدید حاجی

وشەیەك :

ئەگەر خوێنەر تەنیا بە هۆی خوێندنەوە تام و چێژ و سوود لە دەقی ئەدەبی وەکو شیعر، چیرۆك و رۆمان وەربگرێت، ئەوە دەقی شانۆیی دوو مەبەست دەپێکێ و مرۆی هونەر دۆست، لە دوو لاوە تام و چێژ و سوودی لێ وەردەگرێت. بەمەش کاریگەریی و رۆلی لە شیعر و چیرۆك رەت دەبێت و بە هۆی دەرهێنانی لەسەر شانۆگیانی وەبەردەخرێت و جەماوەر جگە لە خوێندنەوەی ئاسایی، بۆ تەماشاکردنی چیرۆکی شانۆیی نمایش کراو هەنگاو بەرەو هۆڵی شانۆ دەنێن و بۆ دووەم جار و بە شێوەیەکی تر دەقەکە دەخوێننەوە.

لەم روانگەیەوە، نووسەری دەقی شانۆیی هەر لە کۆنەوە توانیویەتی پتر نووسین بکاتە چەکێکی هونەری کاریگەر بۆ چارەسەرکردنی کێشە کۆمەلایەتی یە هەلایساوەکان و لە ناویانەوە کێشەی سەربەستی و مافە رەواکانی ئافرەتان.

له ئەدەبی شانۆیی گریکەوە:

(ئەسخیلۆس (٥٢٥ ـ ٤٥٦ پ . ز) کە بە باوکی شانۆی گریك ناسراوە، لە شانۆیی (ئافرەتە پاراوەکان)دا باسی گەورەیی و ئازایەتی و توانای گەلی گریك دەکات و لە پەنا رووداوە شانۆیی یەکەوە بۆ چەند جار ئاوری لە داستانی (ئایۆ) داوەتەوە.

لەتەك ئەم کارە گرنگەدا چەند تەنك و چەلەمەیەکی کۆمەلایەتی و رەوشت و کاری رامیاری خستوونەتە روو، لەگەل ئەمان دا دژ بە نەریتی بە زۆر بە شوودان وەستاوەو بە کارێکی چەپەل و دزیۆی داناوە[1] .

ئەم شانۆگەری یە بە سروودێك کۆتایی دێت کە لە لایەن کۆرسەوە دەگوترێ و کۆرسەکەش بریتی لە پەنجا کچە راکردووەکە.

کۆرسەکە دەلێ: «دەبا (زیوس) خاوەنی پاشایەتی ، ئەو زیوسەی کە بە دەستە چاکەرەوەکانی و بە هێزی بەزەیی ئازارەکانی لەسەر [ئایۆ] دا کەم کردەمە لە شووکردنی بە خورتی، لە شووکرد بە پیاوێك کە حەز لێ ناکەم و لە تەکیا ناگونجێم دوورم بخاتەوە. باهێزو سەرکەوتن بە کۆملی ئافرەتان ببەخشێ[2]

ئەگەربێت و وەکو شانۆگەریی یەکی سەربەخۆ سەیری (ئافرەتە پاراوەکان) بکەین؛ دەتوانین بلێین ئەسخیلۆس لەم کارە ئەدەبی یەیدا بە شێوەیەکی گشتی لە دژی بە زۆر بە شوودان وەستاوە، چونکە دیاردەیەکی ژیانی کۆمەلایەتی سەردەمی کۆمەلگەی دواکەوتوو بووە!.

هەروا نووسەر لە میانەی ئەم بەرهەمەیەوە لە دژی مارەبرینی ئافرەت لە خزمانی وەستاوە، چونکە زانیویەتی کە ئەم جۆرە بە شوودانە تەنها هۆیێداویستی ئابووریی و کۆمەلایەتی چاوچنۆك سەپاندوویەتی و خزمانی کچە ویستوویانە بە هۆی ئەم جۆرە بە شوودانە بەشە میراتەکەی لە دەست بنەمالەکەیان دەرنەچێت[3]

بێ گومان ئەم جۆرە بە مێرد دانەیش دەبووە هۆی زەوت کردنی سەربەستی ئافرەت لە شوکردن و هەلبژاردنی هاوسەری ژیانی . بۆیە ئەسخیلۆس وەکو مرۆڤێکی چاکە خوازو هونەرمەندێکی بەدەسەلاتی خاوەن هەلوێستی جوامێرانەلە دژی وەستاوە.

لە رێگای ئەم نموونەیەی سەرەوەو بەرهەمی تر لە شانۆنامەکانی ئەسخیلۆس دا ، دەتوانین ئەم کەلە نووسەرە بەدیارترین شانۆنامە نووسی گریك لەقەلەم بدەین کەبە شێوەیەکی سەرنج راکێش لەمەسەلەی ئافرەت دواوەو بەرگریی لە مافەکانی کردووە.

سەرەرای ئەو تۆمەتە نارەواو کەم بەلگانەی دراونەتە پال **(یورپیدس Euripdes) سێیەم کۆلەکەی شانۆی گریك و ناو زراندنی بەوەی کەلە میانەی تراژیدی‌یەکانیدا هێرشی کردۆتە سەر ئافرەتان و ریسوای کردوون ، زۆر لێکۆلەرەوەی شارەزا سەلماندوویانە کە یورپیدس بەرگری لەدیموکراتیەت و مافی ئافرەت کردووەو لە دژی دەولەمەندومشەخۆرەکان وەستاوە، بۆیە ئەمانیش پروپاگەندەی نارەوایان لە دژ بلاوکردۆتەوە.**

ئەم نووسە لە زۆربەی بەرهەمەکانیدا بە پیرۆزی و کاریگەی دەوری ئافرەتی خستۆتە روو. بینەر یان خوێنەریش لەپاش خوێندنەوەیان ببینێ هەر یەکێ لە شاکارە بەنرخەکانی وەکو؛ میدیا، ئەڤکینیا لە ئۆلیس و هیلین لەمیسر. سۆزو خۆشەویستی و رێزی بۆ ئافرەت پتر دەبێت[4]

رۆماو شانۆو ئافرەت:

شانۆ بلاوەکانی سەردەمی ئیمپراتۆریەتی رۆما نەیان توانی یان نەیان ویستووە لاسایی شانۆی گریك بکەنەوەو بابەتەکانیشیان لە ئاستێکی ئەدەبی نزمدابوون. دەقی شانۆیی رەسەن لەسەر شانۆکانی رۆما نمایش نەکراوە، بەلکو تەختەی ئەم شانۆیانە بۆ مەبەستی رابواردن وگالتەجاری خرابوونە گەر!

پیشان دراوە شانۆیی یەکانیان بریتی بوون لە (فارس)و گالتەجاری رووت و بێ شەرمانە کە لە یەك پەردەدا لە لایەن چەند ئەکتەرێکی ئافرەت و پیاوەوە پێشکەش دەکران و هەر هونەرمەندێك چۆتە ناو قالبی کاراکتەرێك و ناوێکی تایبەتی و دەمامکێکی بۆ خۆی هەلبژاردووەو بە جوولانەوەو لەبەر گیرانەوەی چەند نوکتەیەك دەورەکەی بینیوە.

شایانی باسە کە بینەری ئەوکاتە پتر چێژی لە لاسایی کردنەوەی بێدەنگ وەرگرتووە، سەماکەری دەمامەك داریش لەم جۆرە نمایشانەدا جۆرەها هەڵوێست و سۆزی دەربڕیوە.

. . لە سەدەکانی ناوەراست دا:

ئەگەرچی ئاینی فەلەکان لە سەرەتای بڵاوبوونەوەیدا بە تایبەتی لە چەرخی چوارەم بەرەوژوور کە بە شێوەیەکی رەسمی بەسەر بت پەرستیدا زاڵ بووە، قین و بێزاری بەرووی پیشاندراوە شانۆیی یەکانی ئەوکاتە دەربڕیوەو لەعنەتی لە شانۆ کردووەو ئەکتەرەکانی گرتوون و شانۆکانی داخستوون، بەڵام لە سەدەی دەیەم بە سەرەوە هەر لە رێگای دێرو پیاوە ئاینی یەکان و نەریتەکانی دێرەوە شانۆو دراما سەریان هەڵداوەتەوەو دووبارە بایەخیان پێ دراوەو تەنانەت بۆ خزمەتی ئاینی فەلەو نەریتە ئاینی یەکان خراونەتە گەڕو قەشەو راهبە ئافرەتەکانیش بە ئەرکی نواند هەڵساون.

بابەتی سەربە ئاینی مەسیح و باسی ئادەم وحەواو جەنگ و شەڕو شۆڕی خاچ پەرستەکان لە لایەك و لەولاشەوە شانۆی گاڵتەجاری و رابواردن کاری و بۆ پێکەنین بابەتی سەرەکی شانۆگەری یەکانی سەدەکانی ناوەراست بوون لە شانۆگەری یە ئاینی یەکان دا ئافرەتی بەرێزو خانەدان دەوری بینیوە، بەڵام لە بەرهەمەکانی بەشی دووەم دا گاڵتە بە دەورو کەسایەتی ئافرەت کراوە.

لەو سەردەمەدا هەست بە بوونی شانۆگەری کۆمەڵایەتی سەرکەوتوو ناکرێت کە بەرگری لە دەورو کەسایەتی ئافرەت کردبێت[5]

نموونە لە سەردەمی شکسپیر بە سەرەوە:

لە کۆتاییەکانی سەدەی شازدەهەم و سەرەتای سەدەی حەڤدەهەم دا (شکسپیری مەزن ١٥٦٤ - ١٦١٦ ز) پایەیەکی دیارو گەورەی لە بواری شانۆنامە نووسیندا پەیدا کردووەو شانۆگەری یەکانی هەموو لایەکی مێژوویی کۆمەڵایەتی و دڵداری یان گرتۆتەوە. بە تایبەتی بابەتی خۆشەویستی و وەفاداری و ئافرەت لە هەردوو شانۆیی (ماکبێس) و (رۆمیۆو جولێت) دا بە تێروانینێکی پێشکەوتووو بەرز خراونەتە روو.

دوا بە دوای شکسپیر، نووسەری ناوداری فەرەنگ (مۆلیێر ١٦٢٢ - ١٦٧٣) باسی ئافرەتی کردووەو پاڵەوانە شانۆیی یەکانی لە بۆتەی مێینەی زیندووو خاوەن هەڵوێستی سەربەخۆدا سەریان هەڵداوەو گەشانەوەیان بە خۆیانەوە بینیوە.

(هنریك ئیبسن ١٨٢٨ - ١٩٠٦)ی نەرویجی یەکێکە لەو شانۆنامە نووسانەی کاریان کردۆتە سەر بزووتنەوەی شانۆگەری جیهان و خاوەن بەرهەمی زیندوو کاریگەرن.

یەکێك لە شاکارەکانی ئیبسن شانۆنامەی (ماڵی بووکە شووشە)یە کە لە ساڵی ١٨٧٠دا دایناوەو بۆتە بەڵگەنامەیەکی ئەدەبی دەربارەی خستنە رووی ژیانی زۆربەی ئافرەتانی کۆمەڵگەی بۆرژواو مەسەلەی ماف و سەربەستی ئافرەت.

(مەسەلەی ماف و سەربەستی ئافرەت مەسەلەیەکی راوەستاوە بەهێزە کە ئیبسن لە شانۆیی (ماڵی بووکە شووشە)دا لێی دەدوێ و لە زۆربەی نووسینەکانیدا پشتی ئافرەتی گرتووەو ویستوویەتی وەك پیاو سەربەستی خۆی وەربگرێت.

ئیبسن لە یەکێك لە ئاهەنگەکانی رێزلێنانی ئافرەتان دا وەڵامی ئەو کەسانەی داوەتەوە کە دژی کۆتایی شانۆیی (ماڵی بووکە شووشە) کەی وەستابوون و وتی: «سوپاس ئەم رێزلێنانەتان دەکەم، بەڵام من دژی ئەو قسانەم کە پێچەوانەمن لە بەرگری کردنم لە مەسەلەی ئافرەت من وام لێ هاتووە مەسەلەو مافی ئافرەت تێ نەگەم، بەڵام ئەم مەسەلەیە بە نیسبەت منەوە مەسەلەیەکی مرۆڤایەتی یە»[6].

(ئەوەی گرنگە لێرەدا بوترێت ئەمەیە، کە ئەگەرچی مێژووی شانۆ هەر لە سەرەتاوە ناوی چەند ئافرەتێکی وەکو ئەمانەی خوارەوەی تۆمار کردووە: (جۆکاستای

شاژن) لە شانۆگەرییەکەی سۆفۆکلیس (شائۆدیب)دا ، یان (میدیای شازادە) لە شانۆگەرییەکەی یورپیدیس (میدیا)، یان (لێدی ماکبیس) لە شانۆگەرییەکەی شکسپیر (ماکبیس)دا یان کەسایەتی (کلیوباترا) لە شانۆگەرییەکەی (ئەنتۆنیۆو کلیوپاتر)ی شکسپیردا . . . هتد، ئەمانە هەمووی چەند نموونەیەکن لەو ئافرەتانەی کە شانۆنامەنووسە بە تواناکانی شانۆی گریك و کلاسیکی باسیان کردوون.

ئەگەر تەنیا سەیری ناوەکانیان بکەین دەزانین کە ئەمانە هەمووی شا ژن و شازادەن یان بە شێوەیەکی روونتر هەمووی لە چینی حوکمرانی سەردەمی خۆیان بوون و نموونەیەکی زۆر کەمیش بوون.

لە کاتێك دا ئافرەتی رەش و رووت و چەوساوەی کۆمەڵ کە زۆربەی کۆمەڵی ئافرەتان بوون بە جارێك لە لایەن ئەو نووسەرانەوە لەبیر کرابوون. بەڵام ئیبسن پەتی ئەم جۆرە پاڵەوانانەی قرتاندو هەر لە ناوجەرگەی کۆمەڵەوە لە حاڵەتێکی تراژیدیدا ئەو ئافرەتانەی کرد بە پاڵەوانی شانۆگەرییەکانی خۆی کە دووچاری هەزارەها دەردەسەری ژیانی کۆمەڵایەتی ئەبن.

ئەگەر دیزدەموونە نموونەیەکی ئەو ئافرەتانە بێت کە شکسبیر لە (عوتەیل) دا باسی دەکات، جێگری ئەم شاژنە لای ئیبسن لە شانۆگەری (ماڵی بووکە شووشە) دا دەدۆزینەوە، ئەویش (نورا) یە کە ژنی فەرمانبەرێکی بچووکەو هەر لە سەرەتاوەش لە خێزانێکی ئاساییدا پەروەردە بووە[٧].

هەندێ درامانووسی جیهانی وەکو ئیبسن و برناردشۆو تشیخۆف بە شداری کاریگەریان لە گۆرانکاری کۆمەڵایەتیدا کردووەو لە دوایشدا لە گۆرانکاری رامیاریدا . .

بۆ نموونە ئیبسن دەورێکی گەورەی لە والاکردنی دەرگای گفتوگۆ دەربارەی باری ئافرەت لە کۆمەڵ دا بینیی و لە ئاکام دا ئافرەتان مافی هەڵبژاردن و دەنگدانیان لە هەڵبژاردن دا دەست گیر بوو. ئەم مافەش تاکو ئێستا لە ژێر چاودێری سەرکردایەتی بزووتنەوەی ئازادکردنی ئافرەتان دا پارێزراوە[٨].

نموونە لە دەقی عەرەبیدا :

ئەحمەد شەوقی لە شانۆنامەکانیداو بە تایبەتی لە (مجنون لیلی) و(کوژرانی کلیوباترا) و (قمبیز)و (شاژنی ئەندەلوس) و (عنترە) دا بایەخی بە کەسایەتی و دەوری ئافرەت داوە. تەنها وەکو ئافرەتێکی جوان باسی (کیلوباترا)ی نەکردووە بەڵکو ئافرەتێکی زیرەك و رۆشنبیرەو چالاکانەش لە پێناوی بە هێزبوونی وڵاتەکەی لە ناوەخۆو دەرەوەیدا خەباتی کردووە[٩] . .

لە بیستەکانی ئەم سەدەیە بە سەرەوەو بە تایبەتیش لە پەنجاکان بەرەوژوور، هەندێ دەقی شانۆیی عیراقیش، پێکشەوتنخوازانە چارەسەری کێشە کۆمەڵایەتییەکانیان کردووەو بایەخیان بە مەسەلەی ئازادی ئافرەت و مافە رەواکانی داوەو تا رادەیەك دەوری ئافرەتیان لە چوارچێوەی مل ملانێی ئابووری و کۆمەڵایەتیدا وەکو مرۆڤێکی دوو جار چەوساوەو رەنجدەری ماندوو ماف خوراو رێگا پێ نەدراو لە هەڵبژاردنی هاوسەری ژیانیدا، یان وەکو دایك و خوشکی قارەمان لە گۆرەپانەکانی خەبات دا ، یان وەکو دەزگیران و دڵداری پەیمان پەروەر یان وەکو نموونەی ناپەسند؛ ئافرەتی ترسنۆك و رارا، بەد رەوشت و داوێن پیس خستوونەتە روو و بۆ هەر حاڵەتێکیش چارەسەر دەست نیشان کراوە. لێرەدا هەر

نووسـەرێك لە گۆشـە نیگـاو بیرورای تایبەتی ورادەی تێگـەیشتن و لێكـدانـەوەو دەسەڵاتی خۆیەوە خۆی لە قەرەی ئەم بابـەتـە داوەو زۆربـەیشیـان لەسەر گرنگی دەوری ئافـرەت لە كۆمـەڵ دا یەكیـان گرتووەو داوایان كردووە كە دەبێ ئافـرەت شان بە شانی پیـاو شوێنی خۆی لە كۆمەڵ دا بگرێت وبچێتە مەیدانی كاركردنی بەرهەم دارو لە بواری ڕۆشنبیریشدا بوونی خۆی بسەلمێنێت.

ئەو بیرو ڕایەشیان پووچەل كردۆتەوە كە دەڵێ هۆی دواكـەوتـوویی ئافـرەت بۆ باری تایبـەتی فسیولۆجی و سایكـۆلـۆجی دەگـەڕێتـەوە كە كۆنـەپـەرست و كەم هۆشیارو نەزانەكان كردبوویانە بیانگە بۆ بە ڕەوا زانینی چەوسـانـدنەوەی ئافرەت و بە یەك چاو سەیر نەكردنی لەگەڵ پیاودا.

بۆ سەلمـانـدنی ئەم بۆچـوونەی سەرەوەش خوێنەر دەتـوانێ چاو بە (زحیـدە)ی موسـا شابـەنـدەور (من دایكتم ئەی شاكـر، كلیـل، كاولگـە، ماڵی نوێ، خان وخیط البریسم)ی یوسف العانی وبەرهەمەكانی (سعـدون العبیـدی)و (نـور الـدین فارس)و (قـاسم محمـد)و (محی الـدین زەنگەنە)دا بخشێنێت وبۆی دەردەكـەوێت كە ئەم نووسەرە بەڕێزانە لە ژمارەیەك لە شانۆنـامـەكـانیـان داو لە چوارچێوەی قالبی هونەری بەرزدا داكـۆكیـان لە ماف و ئازادی ئافـرەت كردووەو نمـوونـەی ئافـرەتیـان وەكـو مرۆڤی كاریگـەرو زیندوو خاوەن هەڵوێست خستۆتە روو[10].

پەراوێزو سەرچاوە:

(١) ئەحمـەدسالار، دەروازەی دراما، بەشی دووەم، ل ٦١.

(٢) مسـرحیـات عالمیـه، المستجیـرات لأشیـل، المستجیرات وابناء هیرقل لیوریبید، ترجمة د. علي حافظ، ل ٩٠.

(٣) الدكتور جمیل نصیف التكریتي، قراءة وتأملات في المسرح الاغریقي، ل ١٢٣.

(٤) علي النـور، ملامـح مصـریـة في المسرح الاغریقي، هیلین في مصر، دانانی یورپید وەرگێرانی علی النور.

(٥) عبـد الـرحمن صدقي، المسرح في العصـور الوسطى الدینی والهزلي.

(٦) بارزان عثمـان، ئەپسن و شانـۆی شۆرشگێـر، گۆڤـاری رۆژی كوردستـان، ژمـارە تایبـەتی یـەكـەی شانۆ، ١٩٨٠.

(٧) فاضـل علی جاف، ئافـرەت لە درامـای نوێی ئیبسن دا، هاوكاری ژمارە ٢٥٦، ٢٨ ـ ٢ ـ ١٩٧٥.

(٨) مارتن اسلن، تشـریـح الـدرامـا، وەگێـرانی بۆ عەرەبی یوسف عبد المسیح ثروة، ل ١٠٨.

(٩) لانـدو، تاریخ المسرح العربي، وەرگێرانی د. یوسف نور عوض.

(١٠) شایـانی باسـە كە ئێمـە لە ژمـارەیـەكی سالی ١٩٨٧ی (بـەیـان)دا لێكـۆلینـەوەیەكی ترمان بە ناوی (ئافرەت لە دەقی شانۆیی كوردی‌دا) بلاوكردوتەوە.